

A Velencei Charta halála

Talán tizenöt esztendővel ezelőtt, amikor a szombathelyi Iseum rekonstrukív bemutatását készítettük elő, az újonnan megválasztott, jogász végzettségű polgármester azt kérte bizalmasan, mondjam meg neki a jogszabályi helyet, ahol kodifikálták a Velencei Kartát, mert parlamenti szűzbeszédében ennek a jogszabálynak a hatályon kívül helyezését szeretné elérni. Nem a charta elhinni, hogy az úton-útfélen hivatkozott dokumentumnak semmilyen értelmezhető jogi hatálya nincs.

Nem hiszem, hogy érdemes lenne a Velencei Kartára túl sok szót fecsegetni. Egyértelműen látszik, hogy a műemlékvédelem elméletéről gondolkodó szakemberek egy része időről időre szívesen hivatkozik az 1964. évi velencei dokumentumra;¹ nem kell itt taglalnunk, hogy a kisebbség (mensevikek) vagy a többség (bolsevikok) tartozik ehhez a körhöz. A háború utáni újjáépítés szelleme a modern gondolat egyeduralgkodó jelenlétével számolt. Még a történeti építészet elkötelezettje, Pogány Frigyes professzor is arról elmélkedett a *Tér és Forma* című folyóiratban megjelent írásában,² hogy a súlyosan sérült Budapest egyik általa legegészségtelenebb kerületének tartott Belső-Erzsébetváros ódon lakóházait el kell bontani, és új, nagyszerű épületeket

vizionált azon a területen, amit ma elvben értékesnek és megmentésre érdemesnek tartunk.

Ennél elrugaszkodottabb elképzelések is születtek, mint például a politikum víziója a budai Vár déli negyedének, a palotának a „leradírozásáról” és a gerincre merőlegesen szerkesztett munkás-lakónegyed létrehozásáról.³ Nota bene, olyan javaslatot is ismerünk, hogy a magyar Kreml számára lehetne ideális helyszín a mai formájában Hauszmann Alajos után dezeklektizált együttes. Gondolhatjuk, hogy ami késik, az nem múlik.

A „chartahívó” gondolkodás gyökereit az előző századforduló tájáról datálhatjuk. Camillo Boito híres előadásában⁴ 1883-ban fogalmazta meg a később csak „la prima carta del restauro italiana” elnevezésű dokumentumot. A jogszabályba sohasem foglalt szöveg három évtized késéssel vált közkinccsé. A szellemiséget erősítette Gustavo Giovannoni működése, aki alapítója volt a római La Sapienza egyetemen az önálló Építésmérnöki Karnak, továbbá bevezette a műemlékvédelem mint önálló diszciplína oktatását. Giovannoni részvétele és hatása az 1931-es Athéni Charta létrejöttében talán közismert, illetve három évtizeddel később a velencei dokumentum szellemi kapcsolata is nyilvánvaló ebben

¹ A velencei konferenciát 1964 májusában rendezték meg.

² Pogány Frigyes – Kisléghi Nagy István: *Műemlék és újjáépítés*, Tér és Forma (TF) 1946. 7–9. p. 88–90.

³ Kisléghi Nagy István – Pogány Frigyes: *A budai vár*. TF 1946. 11. p. 148–153.

⁴ Az előadás az Olasz Mérnökök és Építészek Egyesületének 3. kongresszusán hangzott el 1883-ban.

a hatvanéves folyamatban.

Kérdés, hogy miért vált Magyarország számára ennyire meghatározóvá ez a szemlélet. Az, hogy miért lett a Velencei Charta fetiszizált alapküldetés, legjobban Dercsényi Dezső és Horler Miklós 1964-es publikációjából válik egyértelművé. „Az athéni, az olasz és a legújabb velencei cartával kapcsolatban úgy véljük, jelenleg és e helyen elegendő csak annyit leszögezni, hogy lényegében a magyar műemlékvédelmi törekvések megegyezők azokkal.”⁵ Az elmúlt 57 esztendőben rendszeresen megünnepezték Magyarországon és többnyire a nemzetközi szervezetekben is a Velencei Charta megszületésének kerek évfordulóit. Nem nehéz kiszámlálni, hogy az elvek már Velencében is bő hetvenévesek voltak, mára pedig az első megfogalmazás óta kis híján másfél évszázad (!) telt el.

A tényekhez azonban az is hozzátartozik, hogy ez az elvi elkötelezettség nem mindig biztosította maradéktalanul a Charta szellemének megvalósulását. A leginkább szembevetendő hazai példa Gerő Lászlónak a budai Vár erődrendszerének háború utáni rekonstrukciója. A háborús pusztítások után a déli és a nyugati oldali planumot megtisztították a romoktól, és visszaállították a vár szabadon átlátható előterét, aminek beépítését még Mária Terézia engedélyezte. Gerő emblemikus alkotásáról, a várfal délnyugati sarkán álló úgynevezett buzogányos toronyról hi-

teles középkori ábrázolások nem maradtak fenn. Hauszmann egy barokkos bástyát épített a maradványok köré. Ennek elbontása és a középkori torony kiegészítése a vajdahunyadi buzogányos torony példáját követve, legkevesebb két ponton ellenkezik az Athéni Charta szövegével, de ellentétes a későbbi velencei dokumentummal is. A romok helyreállításával kapcsolatos egyik nyilvánvaló definíció a velencei szövegből való: „A régi állapot és a hiteles dokumentumok tiszteletben tartására támaszkodik [tudniillik a restaurálás folyamata – MT], de megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik.”⁶ A másik idézet is az alapszöveg 9. pontjából származik: „Ami a feltevésen alapuló beavatkozásokat illeti: az esztétikai vagy műszaki okból elkerülhetetlennek minősített mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül, s mint ilyen, korának jegyeit kell magán viselnie.”⁷ Gerő még véletlenül sem foglalkozott azzal, hogy a torony kiegészített törzsét mondjuk vasbetonból, üvegből, acélból vagy valami olyan anyagból készítse, ami utalt volna korának építészeti nyelvezetére. Az egyszerű szemlélődő számára szinte megkülönböztethetetlen a középkori falazat a háború utáni kiegészítéstől.

A figyelmes olvasó itt a szememre vetheti, hogy a Charta 1964-ben született, míg Gerő munkája 1951 után. De emlékeztetek a korábban idézett Dercsényi–Horler-cikkre, miszerint: „...lényegében a magyar műemlékvédelmi törekvések megegyezők

⁵ Dercsényi Dezső – Horler Miklós: *Beszámoló a velencei II. Nemzetközi Műemlékvédelmi Kongresszusról*. (Az első kongresszust Párizsban, 1957-ben rendezték meg 20 nemzet részvételével. A velencei találkozón már 62 ország képviseltette magát.) Dercsényi-Horler op. cit. Műemlékvédelem VIII. évf. 1964. évi 4. szám. p. 196.

⁶ A Velencei Charta szövegének 9. pontjában foglalkozik a restaurálás fogalmának meghatározásával. In: *Karták Könyve*, 17. o. ICOMOS MNB 2011.

⁷ A Velencei Charta szövege. In: *Karták könyve*, 17. o.

azokkal [ti. a Charta szellemével – MT].” Gerő építési gondolkodásának az erejét mutatja, hogy a Hauszmann-féle köpeny elbontása után a hatóság csonkán akarta megtartani a tornyot, ő azonban elérte, hogy a rondellához hasonlóan a buzogányos torony is a középkori formához váljon hasonlatossá.

A magyar műemléki „törekvések” gyökerét keresve meg kell állapítanunk, hogy a folyamat a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB) Trianon utáni újjászervezésével függ össze. Gerevich Tibort, a Római Magyar Akadémia alapító igazgatóját – a 20-as évek olasz műemlékvédelmi munkáinak közvetlen megfigyelőjét – hazarendelték, hogy szervezze újjá a MOB-ot. A bizottság munkatársainak kiválasztásánál olyan fiatal, döntően művészettörténész munkatársakat keresett – például Dercsényi Dezsőt –, akik gondolkodásmódjukban közel álltak az itáliai felfogáshoz. Az építészek közé tartozott Gerő László mellett az idősebb generáció képviselőjében Möller István, aki zsámbéki helyreállításával igazolta affinitását a korszak felfogásához, vagy Lux Kálmán, aki ugyan nem kapcsolódott közvetlenül az itáliai gyakorlathoz, de építészként, Möller munkatársaként és műemlékvédőként közel állt a célként megfogalmazott irányzathoz. Így válik érthetővé, hogy a Gerevich által kezdeményezett, a műemlékvédelem nagy újjászületési programja keretében feltárt és bemutatott esztergomi kápolna és a Fehér torony vagy a székesfehérvári romkert miért mutat feltűnő rokonságot a 30-as évek itáliai gyakorlatával.

Figyelemre méltó, hogy az 1931. évi athéni konferencia határozata-

it is már az I. világháborút követő helyreállítások mértékéről született nemzeti döntések után fogalmazták meg. Nyugodtan mondhatnánk, post festo deklarálták az elveket. Belgiumban és Franciaországban számos történeti épület újjáépítése már befejeződött ekkorra. A velencei konferenciát szintén a háborút követő helyreállítások után rendezték meg. Szomorú példája a folyamatnak a belgiumi Ypres középkori posztócsarnokának a története. 1914-ben az első ypres-i csata során a németek ágyúval rombolták le a gótikus csarnokot. A háború után megkezdődött az újjáépítés, de mielőtt befejeződött volna a rekonstrukció, a Párizs elfoglalására vonuló német hadsereg ezúttal bombával semmisítette meg a középkori emléket. Hiteles rekonstrukciója 1967-ben fejeződött be, és a belga–francia határvidéken álló középkori épületek együtteseként a posztócsarnok is a világörökség része lett 1999-ben.

Hallgatóként professzoraimtól azt tanultam, hogy a Velencei Charta szellemiségének európai elfogadottsága megkérdőjelezhetetlen. A szakmai közvélemény egyetlen kivételt vehetett csak tudomásul, Varsó óvárosának újjáépítését. Az indok a lengyel történeti múlt iránti tisztelet és a német megszállás alatt tanúsított hősiesség mentés gesztusának szövege. Amikor 1992-ben fél évet Németországban tölthettem, természetesen az elsők között kerestem föl az egyik számomra kedves középkori emléket, a kölni Sankt Maria im Kapitol 11. századi templomát. Az előcsarnokban bemutatott képek a háború utáni állapotról sokkolóak voltak. A Köln városát ért pusztítások és a háború utáni újjáépítés mértéke detro-

nizálta számomra a Velencei Kartát. Tudatosan kutatva a II. világháború utáni műemlék-helyreállítások történetét, vált világossá, hogy Európában mindenütt, Olaszországtól Angliáig, Belgiumtól Németorszáig a kiemelkedő műemléki értékekkel rendelkező épületeket, építményeket igyekeztek a leghitelesebb módon helyreállítani.

Már az Athéni Charta is rendelkezett részben vagy teljesen elpusztult emlékek visszaállításáról: „...a jelen lévő különböző államoknál általánosan az a tendencia uralkodik, hogy lemondanak a teljes visszaállításról, és annak kockázatait rendszeres, tartós karbantartással kerülik ki, biztosítva az épületek állagmegóvását.”⁸ Ugyan a romokkal kapcsolatban a 15. pontban szerepel a velencei dokumentumban egy hasonló kitétel: „Minden rekonstrukciót azonban eleve ki kell zárni, és csak az anastylosis lehetőségét szabad előírni, vagyis a meglévő, de szétesett részek újra összeállítását.”⁹

A hazai gyakorlatban az elvekre hivatkozva és az európai tendenciákat elhallgatva, valóban elvi szilárdsággal követtek egy eszmét. Csaknem leállították az aquincumi romkert bemutatását célzó projek-

tet, mert Hajnóczi Gyula tárgyi bizonyíték nélkül kiemelte a kör alaprajzú kis mérlegház felmenő falazatát a romok közül, és a helyszínen megtalált féloszlopokat a megemelt pa-

Aquincumi hűs piac

lástra applikálta – anélkül, hogy a töredékek törésfelülettel összeilleszthetők lettek volna. Vagy húsz esztendővel később az emblematiszmus zsám-béki rom helyreállításánál, az egyébként szükségtelen és az eredeti Mül-

ler-féle koncepciót romboló kiegészítések ugyanúgy téglából építették meg, mint ahogy Möller is dolgozott, de itt a megkülönböztethetőség kedvéért fehérre meszelték a felületeket. Az eső persze elég gyorsan lemosta a meszelést, és ma egy értelmezhetetlen, elhanyagolt romként tekint ránk az egykori premontrei templom. A beavatkozást a Velencei Charta már idézett 9. és 12. pontja alapján indokolták. A kiegészítéseket „...meg kell azonban különböztetni az eredeti részeketől, nehogy a restaurálás meghamisítsa a történeti és művészeti dokumentumot”¹⁰

A Velencei Kartával kapcsolatban érdemes egy másik aspektusra is felhívni a figyelmet. A 19–20. századforduló építészeti útkeresésének időszakában a historizáló felfogás¹¹

⁸ Az Athéni Charta szövege. In: *Karták könyve*, p. 13. II. ICOMOS MNB 2011.

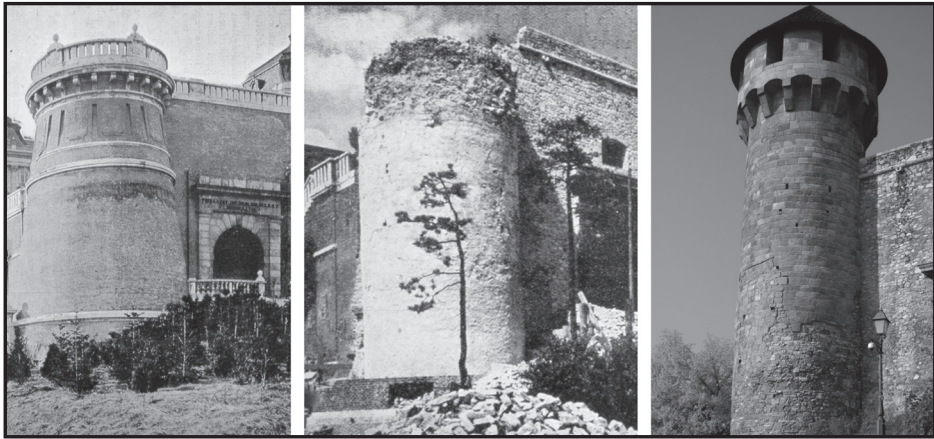
⁹ A Velencei Charta szövege. In: *Karták könyve*, op. cit., p. 18.

¹⁰ A Velencei Charta szövege. In: *Karták könyve*, op. cit., p. 17.

¹¹ A tradicionális eklektika vagy a historizmus továbbélése mellett létezik a tradicionálisan nemzeti építészeti megteremtésének a szándéka, amihez hozzá szokták sorolni Kós

mellett a múlttal szakítani akaró, de formagazdag szecesszió, illetve Adolf Loos vagy Otto Wagner munkásságán keresztül a modernnek nevezett felfogás is jelen volt. Amint a 19. századi helyreállítások elveikben követték a kor építészetének felhasznált eszköztárát, és a vélt eredeti állapot bemutatását kívánták elérni, az épí-

za magával a purizmus végérvényes elutasítását és a kor építészetének a megjelenítését a helyreállításokban. Jól igazolja a tézist, hogy az Athéni Kartában javasolt „modern” anyaghasználat, a vasbeton alkalmazása megjelenik anélkül, hogy tisztában lettek volna az új és a régi, hagyományos anyagok fizikai és kémiai

Budai Vár, Buzogányostorony

tészeti „divat” megváltozása magával hozta a műemlékvédelem elveinek megújulását is. Viollett-le-Duc vagy John Ruskin is tisztában volt az emlékek mint történeti dokumentumok jelentőségével; ezt az elvet elsősorban művészettörténészek¹² igyekeztek érvényesíteni a műemlékvédelem gyakorlatában. A kor egyik, később egyeduralkodónak szánt irányzata elvetette az öncélúvá vált forma alkalmazását, és az építészet lényegét az arányok és ritmusok tiszta megjelenésében fogalmazta meg. Ez hoz-

tulajdonságainak különbözőségével, valamint a vasbeton szerkezeteknek a történeti szerkezetre gyakorolt káros hatásairól. Carlo Scarpa veronai Castel Vecchio helyreállítása építészetileg tökéletesnek tekinthető, de a vasbeton szerkezetek és a kőfalazat kölcsönhatása miatt csak rendszeres és költséges karbantartással őrizhető meg a mester által megálmodott állapot.¹³

Az Athéni Charta megjelenése óta eltelt kilencven év, de különösen az ICOMOS¹⁴ megalapítását köve-

Károly és körének a kísérleteit, amiben nem elhanyagolhatóan jelen van az angol középkor szemlélete is.

¹² A teljességhez tartozik, hogy Friedrich Schinkel és néhány építész már a 19. század elején eredménytelenül tiltakozott a kölni Dómnak a 14. század végén abbamaradt építésének a folytatása ellen.

¹³ A történeti hűség kedvéért meg kell állapítani, hogy Scarpa nem nagyon foglalkozott a vár eredeti térstruktúrájának a tiszteletben tartásával. Létrehozta a múzeumi követelményeknek megfelelő térrendszert.

¹⁴ Az UNESCO műemlékvédelemmel foglalkozó szakmai szervezetét 1965-ben alapították Párizsban.

tő 56 esztendő megszámlálhatatlan kartát, ajánlást, deklarációt, konferenciahatározatot, nemzetközi szervezetek konvencióit és ajánlásait hozta. Ezek nem csupán közvetlenül az örökségvédelem területéhez kapcsolódó kérdéseket tárgyalnak, mint például a Keszthelyen elfogadott „A kultúrtáj védelme” vagy a „Fribourgi nyilatkozat a kulturális jogokról” című dokumentumok. Az eddig sokat idézett *Karták könyve* 587 oldalon keresztül sorolja föl ezeket a sokszor gondolatébresztő, esetenként túlfilologizáló szövegeket. A Velencei Charta talán azért vált kitüntetetten használt ajánlássá, mert viszonylag röviden foglalja össze a 60-as években általában elfogadottnak tekintett műemlékvédelmi elveket. Hivatkozási alapként azért is válhatott népszerűvé, mert a megfogalmazott definíciók sokszor nem egyértelműek, gumiszabályként is kezelhetők.

Az ICOMOS és a nemzeti örökségvédelmi szervezetek tudományos igényű állásfoglalásainak a nagy száma már szinte követhetlenné teszi az európai szemléletű műemlékvédelem elveinek alakulását, változását. A gyakorlat alapján megállapítható, hogy ezeknek a nézeteknek a megjelenése sokszor alig érhető tetten, alig igazolható a műemléki bemutatásoknál. Talán nem túlzó az a megállapítás, hogy az elmélet és a gyakorlat hangsúlyosan külön utakat választott. A velencei dokumentum elfogadása sem vált egyértelművé, az 57 évvel ezelőtt megrendezett kongresszus 62 részt vevő állama közül sem fogadta el mindenki a dokumentumot. A művészettörténet által a műtárgyakra vonatkozó konzervátori szemlélet és az építészettel szemben

támasztott igények között feszülő ellentmondás nem oldható fel. Nehezen vagy egyáltalán nem kezelhető az a Georg Dehiótól származó óhaj, hogy „nur konservieren, nicht restaurieren”¹⁵. Ez a szemlélet műtárgyakra igaz lehet, de napi funkciót befogadó épületekre már nem. Létezik egy, a funkciótól független és nehezen megválaszolható probléma is. A restaurátori gyakorlat alapján az épületek homlokzati színezésénél a kutatás által felszínre hozott és a vélt eredeti, legalsó színréteget kell alkalmazni. Egységesen vakolt homlokzatoknál ez az elv még követhető. Viszont amikor kő és vakolt felületek alkotják a homlokzatot, akkor már kétséges az elv megvalósíthatósága. Ugyanis a kő színe sokszor jelentősen megváltozik az építés korához képest. Így, ha a vélt eredeti festett felület színét alkalmazzuk, a színbeli viszonyokat torzítanánk. Itt tehát meggyőződésem szerint a kő színéhez igazított vakolatszint kell választani.

Összegzésképpen kijelenthető, hogy a Velencei Charta elméleti jelentőségét a műemlékvédelem elméletét művelő szakemberek közül többen vagy kevesebben túlértékelték. A szöveg nem több, mint egy kordokumentum, ami elméletileg sem tekinthető eredetinek és újdonság erejűnek. Megszületése után máris sokan módosítani szerették volna, végül azonban sohasem vált olyan általánosan jelentős szöveggé, hogy ebbe komolyabb energiát érdemes lett volna fektetni. A lengyel műemlékvédelem által megszervezett konferencia Krakkó-

¹⁵ Részletesen lásd Georg Dehio und Alois Riegl: *Konservieren nicht restaurieren. Streitschriften zur Denkmalpflege um 1900*. Taschenbuch, 1988.

ban 2000-ben ugyan elfogadott egy dokumentumot, ami szándéka szerint a velencei dokumentumot „leváltó” elméleti iránymutatás lett volna. Mára a Krakkói Charta csak egy lett a több száz nemzetközi dokumentumból, aminek nincs közvetlen hatása a gyakorlati műemlékvédelemre. Talán nem is lehet, mert az Európát megváltoztató 1968, a később bekövetkező rendszerváltások és a német egyesítés a műemlékvédelem működését és céljait is megváltoztatta a politikai döntések sorozatával. A balti államokban a II. világháború, majd a szovjet megszállás következményeként eltűnt nemzeti történeti múltat szimbolizáló épületeket rekonstruáltak. Például a rigai Schwarzhäupter textilkereskedő cég székháza a 14. század első harmadában épült. A németek 1941. június 28-án lebombázták, és a szovjetek 1948-ban teljesen megsemmisítették. Újjáépült 1995–99 között. Németországban a háború pusztításának nyomait már viszonylag korán igyekeztek magas tudományos színvonalon eltüntetni. Az egyesítést követően a legjelentősebb publicitást a drezdai Frauenkirche rekonstrukciója kapta. Talán ha az egykori keletnémet állam nem akarja megőrizni a romokat mementóként, nem kerülhet sor a rekonstrukcióra. Viszont a politika döntése itt is figyelmen kívül hagyta a szakma egy részének ellenérzését. A Frauenkirche újjáépítése az eredeti anyagok és technológia felhasználásával talán még tolerálható lenne. Ám a kartáktól függetlenül is nehezen értelmezhető a templom körüli egykori barokk piactér térfalainak „visszaépítése” – vasbeton szerkezetekkel és azok felületére applikált barokkizáló homlokzatokkal. A megoldás etikailag ugyanúgy kétséges,

mint a frankfurti Römer, a potsdami Stadtschloss, a helyőrségi templom vagy a berlini királyi palota esetében. A vitatható példák felsorolásába illeszthetnénk a budai Vár megvalósult és tervezett rekonstrukcióit. A kényszerfunkciót kereső lovarda vagy főőrség épülete nem tekinthető másnak, mint – legalábbis az utóbbi esetben – egy jól sikerült makettnek. A Hauszmann által tervezett lovarda megépítése idején, a 20. század elején, csak a testőrség tisztjeinek a gyakorlóterepe volt. Ugyanis ha a tiszt urak nem a Vérmezőn akartak gyakorlatozni, fedett helyszínt biztosítottak a számukra. Lovasbemutató megrendezésére sem a múltban, sem ma nem alkalmas az épület.

Véleményem szerint a múlt elméleti megfontolásainak ismerete elengedhetetlen a jelen gyakorlatának eredményes műveléséhez. Azt, hogy sokszor másfél száz éves elveket fetisizálva követésre alkalmasnak tartunk, anakronisztikusnak vélem. A műemlékvédelem számára is kötelező kritérium mindenekelőtt az építészeti minőség garantálása és a történeti periódusok bemutathatóságának – kutatásokon alapuló – szakmai mérlegelése.

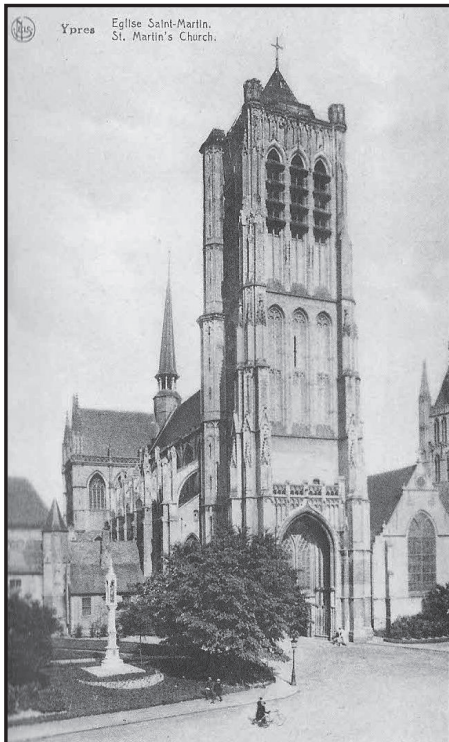
A műemlékvédelem alapdilemmája nem köthető a 19–20. századi európai elvek kialakulásához. Egy érdekes példát mutat be Plutarkhosz a *Párhuzamos életrajzokban*. A Minotauroszt legyőzését követően a hazatérő Thészesz hajóját az athéniak olyan becsben tartották, hogy megőrizték az utókor számára. Igaz, a harmincevezős faszerkezetű hajót nem változtatlan formában tarthatták meg. „Az elkorhadt deszkákat és gerendákat időnként újakkal és erősekkel cserélték fel, így a bölcsek is ezzel a hajóval

példálóztak, amikor a »növekvőről« vitatkoznak. Egy részük azt állítja, hogy a hajó ugyanaz maradt, más részük pedig, hogy megváltozott.”¹⁶ Noam Chomsky egy megjegyzésével tovább bonyolította a kérdést. Mi történik akkor – véli Chomsky –, ha valaki elraktározza a Thészeusz hajójáról származó kicserélt elemeket, majd amikor a hajó minden elemét megújították, a raktárban ismét összerakja az darabokat. Ezután Thészeusznak már két hajójáról beszélhetünk?

Meggyőződésem, hogy sem karták, sem deklarációk nem képesek megoldani a műemlékvédelem konkrét feladathoz kapcsolódó problémáit. A tu-

dományosan megalapozott kutatások és az értékek helyes meghatározása segíthet abban, hogy megismerjük az emlék építésének történetét, az építési periódusokat. Az eredményeket minden esetben dokumentálni kell, és különösen fontos, hogy a műemléki helyreállítás során meghozott döntések ne eredményezzenek visszavonhatatlan rombolást. Biztosítani kell, hogy a szellemi alkotás, ami maga a történeti érték, a lehető legteljesebb mértékben megmaradjon. Műemlékvédelemről pedig akkor beszélhetünk, ha létezik az a szellemi háttér, amely képes ezeket a folyamatokat elvégezni, illetve értékelni. Vágyak és álromantikus gondolatok mentén nem lehet hiteles és szakszerű műemlékvédelemről beszélni.

¹⁶ Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Helikon, Európa. Budapest, 1978.

Ypres, posztócsarnok